

HARNÂME'NİN SÖZ DİZİMİ ÖZELLİKLERİ

Özgür Kasım AYDEMİR*

Özet

Edebî eserler hakkında gerçekleştirilecek değerlendirmelerin ilgili eserin dil özellikleri üzerine inşa edilmesi gerekmektedir. Türk kültür hazinesi içerisinde önemli bir değere sahip olan Klasik Türk Edebiyatına ilişkin eserlerin de söz varlığının, biçimsel özelliklerinin ve sözdizimsel yapısının bir bütünlük içerisinde üslup ile ilişkili olarak değerlendirilmesinin gerekliliğini düşünmekteyiz. Makalemiz, 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Şeyhî'nin satirik şiirin Türk Edebiyatı'ndaki seçkin örneklerinden Harnâme adlı mesnevisinin söz dizimi özelliklerini içermektedir.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Türk Dili, Şeyhî, Harnâme, söz dizimi.

Abstract

Studies on literary pieces should be built on language features of the piece. Works produced during the period of Classical Turkish Literature, which are of great prominence within the Turkish cultural domain, should also be examined in terms of integrity of their vocabularies, morphological and syntactic features with their literary styles. This essay contains a syntax study on the famous masnavi-kind poem "Harnâme", one of the distinguished samples of satiric poem in Turkish literature of Şeyhî, who lived in the end of the 14th century and first half of the 15th century.

Keywords: Classical Turkish Poetry, Turkish Language, Şeyhî, Harnâme, syntax.

I. Giriş:

Edebiyatı, "hammaddesi dil olan sanat dalı" özelliğiyle değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda, edebî eserler üzerine gerçekleştirilecek değerlendirmelerin ilgili eserin dil özellikleri üzerine inşa edilmesi gerekmektedir. Edebî eserin, edebiyat ve farklı bilim dalları içerisindeki disiplinler arası çözümlenmelerinde temel dayanak, dil kullanımı olmalıdır. Kültür hazinemiz içerisinde önemli bir değere sahip olan divan edebiyatına ilişkin eserlerin

---

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Denizli, okaydemir@gmail.com

de ses, biçim ve söz dizimi özelliklerinin bir bütünlük içerisinde üslup ile ilişkili olarak değerlendirilmesinin gerekliliğini düşünmekteyiz.

6944 beyitten oluşan Hüsrev ü Şîrîn adlı mesnevisinin yanı sıra Türkçe divânı da bulunan Şeyhî'nin Harnâme adlı eseri hacimce diğerlerinden küçük olmasına rağmen özgünlüğü ile Şeyhî'nin edebî ününü perçinlemiştir. *"Bir mesnevînin ihtiva etmesi lâzım gelen tevhid na'et, pâdişâh medhiyesi ve telif sebebi, esas hikâye, dua gibi kısımların bu küçük eserde mevcut bulunması ve bu kısımların şaşılacak derecede bir nisbet ve tenasüple yazılmış olması, şâir için büyük bir başarıdır (Timurtaş 1981: 13)"* 126 beyitten oluşan Harnâme, aruzun fe'îlâtün/mefâ'èilün/fe'èilün ölçüsüyle yazılmıştır. *"İlk 12 beyti tevhid ve na'tdır. Sonra pâdişahı medheden 26 beyitlik bir kısım geliyor. Bunun sonunda, sözü kendine getiren Şeyhî, 'rahat umdukça zahmetler gördüğünü, devlet istedikçe mihnet bulduğunu' söyleyerek, kendi haline uygun, bir hikâyeyle esas mevzua giriyor. Biçâre bir eşeğin mâcerasını anlattıktan sonra, sözü tekrar kendine getirip, o eşekle arasındaki benzer noktaları kayd ediyor ve pâdişahın adalet isteyerek, dua ediyor. Duayı ihtiva eden dördüncü kısım ayrı bir başlık taşımaktadır (Timurtaş 1997: 176)." Kullandığı dilin ve üslubun özelliklerine dayalı olarak yazıldığı zamanın sınırları aşan, 15. yüzyılda Klasik Türk Şiiri'nin özgün şairlerinden Şeyhî'nin kaleme aldığı Harnâme, çeşitli dil incelemelerine konu olmuştur. Eser üzerine ilk çalışma Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü tarafından gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş tarafından karşılaştırmalı olarak metni ve incelemeyi barındıran biçimiyle Harnâme tanıtılmıştır. Şeyhî ve Harnâme üzerine ses bilgisine ve biçim bilgisine yönelik muhtelif çalışmalar yapan Timurtaş, ayrıntılı literatür taramasına dayalı olarak eserin çok yönlü bilimsel tanıtımını sağlamıştır. Çalışmamız aracılığıyla, edebiyatımızda özgün bir yere sahip olan Harnâme'nin söz dizimi özellikleri belirlenmeye ve incelemeler sonucunda değerlendirilmeye çalışılacaktır.*

II. Kullanılan Yöntem:

"Bir dildeki kelimelerin bir grup veya cümle oluşturacak biçimde bir araya gelmelerinin kurallarını, bu grupların cümle ve söz içindeki görevlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle yapılarını inceleyen dil bilgisi bölümüne söz dizimi (cümle bilgisi, sentaks) adı verilir. Yani söz diziminin konusu kelime birleşmeleri ve cümle bilgisidir (Özkan ve Sevinçli 2011: 10)." Söz dizimi sadece Türkiye'de değil, yurt dışındaki dil çalışmalarında da farklı yaklaşımları barındıran tartışmalı bir alandır. Bu farklılaşan yaklaşımları, ana hatlarıyla biçimi ve içeriği (anlamı) merkezde tutan disiplinler olarak tasnif etmek mümkündür. Ülkemizde, dilbilimi ile dilbilgisi merkezli olarak da değerlendirilebilecek bu çözümlemelerin çoğunluğu en büyük söz dizimsel birliği cümle olarak değerlendirmiştir. Ancak, Noam Chomsky'nin evrensel dilbilgisi kuramından farklı olarak, metin dilbilimcilerin daha çok sözce olarak tanımladıkları cümleden büyük birliklere dayalı söz dizimi

çözümlemeleri özellikle anlamsal bütünlüğe önem vermektedir. Bu bilimsel ekol için cümle, anlam bütünlüğünü barındırabilecek bir yapı olarak görülmemektedir. Makalenin sınırlarının ve içeriğinin koşullamasıyla bu ekolün içeriğine ve yöntemlerine yönelik ayrıntılarına çalışmamızda yer verilmiştir.

Şeyhî'nin Harnâme'sindeki sözcük öbeklerine ve cümlelere yönelik verilerimiz "*oklu-ayraçlama yöntemi*¹" doğrultusunda elde edilmiştir. Böylelikle dilbilgisel birimler, işlevlerine dayalı ilişkileri ve bütünlükleri bağlamında değerlendirilmiştir. Söz dizimindeki en büyük birimin cümle olarak ele alındığı bu yöntemde ifadelerin dizim içerisindeki konumlamalarında, gösteren-gösterilen bütünlüğüyle ilişkili olarak derin yapıdan yararlanılmıştır. Harnâme'deki cümleler arası anlam ve işlev ilişkileri, başka bir çalışmaya konu olacağı için makalede sadece cümle ve cümleyi oluşturan sözcük öbekleri incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Öncelikle Harnâme'nin asıl metnine dayalı olarak cümleler belirlenmiş, ardından fişlenen cümleler belirtilen yöntemle söz dizimsel çözümlemeye tâbi tutulmuştur. Dilbilgisel bağlamda belirlenen söz dizimine dayalı birimlerin, kısa tanımına da yer verilen makalenin inceleme bölümünde, ele alınan başlıklar örneklendirilmiştir.

III. İnceleme:

Makalenin biçimsel sınırları dolayısıyla, belirlenen başlıklar altında sınırlı sayıda örnek yazılı olarak verilebilmiş, verilen örneklerin genel inceleme içerisindeki numarası ise alıntının sonunda yay araç içerisinde bildirilmiştir. Harnâme'nin söz dizimine ilişkin verilerin sunulduğu bu bölümde örnek verileri tanımlamak için kullanılan numaralardan üç haneli ilk sayı cümle numarasını, eğik çizgi sonrasında kullanılan üç haneli sonraki sayı(lar) ise mısra numarasını göstermektedir.

III.I. Sözcük Öbekleri:

Birden çok sözcüğün ya da bir sözcük ile ekin anlamca sağladıkları bütünlük sonucu oluşan ve eser içerisinde 476 geçiş değerine sahip olan sözcük öbekleri ile bunların cümle içi kullanım özelliklerine ilişkin bilgiler, öbeğinin türüne dayalı olarak ayrı ayrı sunulmuştur.

---

¹ Yöntem, Prof. Dr. H. Ömer Karpuz'un; genişletilmiş "ayraçlama" yöntemi ve Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz'ın geliştirdiği "oklama" yöntemini birleştirmesi ve geliştirmesiyle oluşturulmuştur. Yönteme ilişkin bilgi için bakınız: "Karpuz H. Ömer (1999). Türkiye Türkçesinin Sözdizimiyle İlgili Çalışmaların Dil Bilimi Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi ve Bazı Teklifler, 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, s. 625-639, Ankara" ve "Aydemir Ö.Kasım (2007). Kazak Türkçesi'nden Hareketle Tümce Başlı İlgeçleri Üzerine Metin Dilbilimsel Bir Yaklaşım ve Terim Önerisi, Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, s. 121-130."

III.I.I. Edat Öbekleri:

Harnâme'de kullanılan edat öbekleri, aşağıdaki dört alt başlık altında işletilerek cümle içerisinde zarf tümleci göreviyle kullanılmıştır. Eserde toplam 115 edat öbeği kullanılmıştır.

III.I.I.I. Bağlama Edatı Öbekleri:

Harnâme'de "(v)ü, ile, ne ... ne, hem ... hem" edatları aracılığıyla kurulan bağlama edatı öbekleri, cümle içerisinde özne, nesne, zarf tümleci ve yüklem görevlerinde kullanılmıştır. Bağladıkları adlar ve ad öbekleri ile eksiz birleşen bu edatlar anlamsal bütünlüğü olan daha büyük birlikler oluşturmaktadır. Bağlama edatı öbeği, eserde 66 kez kullanılmıştır.

"yir ü gök 'arş ü kürs ü levh ü kalem / ins ü cin vahş ü tayr vücüd ü 'adem / kabza-i kudretinde lâ-şey'dür (006/007-8-9)", "toludur 'arş ü fers nürından (010/012)", "dün ü gün kahr ile kısuda idi (054/080)", "ne yular derdi, ne gam-ı pâlân/ne yük altında haste vü nâlân (077/111-112)", "hem ulu yollu hem kiyâsetlü (087/124)", "dün ü gün arpa buğday işlerler (117/167)", "nice yiyem odun ile letler (129/183)", "ışk ile degdi girdi işlemege / gâh ayaçlayu gâh dişlemege (133/187-188)", "kesdi kulağımı vü kuyruğımı (152/216)", "şeyhî uzatma nâle vü âhuñ (174/244).

III.I.I.II. Çekim Edatı Öbekleri:

Bağladıkları adlar ve ad öbekleri ile ekli ve eksiz birleşen bu edatlar cümle içerisinde koşul, durum, sebep anlamlarıyla yüklemi tümleyen zarf tümleci ve yüklem görevini üstlenmişlerdir. Çekim edatlarının Harnâme'deki kullanım sayısı 47'dir.

"bahtı zengi yüzi tek ağarmaz (046/072)", "boynuzı ba'zısınıñ ay bigi (071/103)", "bârkeşlikde çün bizüz fâik / boynuzı niçün olmaduk lâyıq (113/159-160)", "çün bular oldı ol 'azize sebeb/ virdi ol 'izzeti bulara Çalab (119/169-170)", "yüregi sovumadı sögmeg ile (149/213)", "Yarmaru inleyü didi iy pir har-ı rübâh bigi pür-tevzir (157/221-222)".

Bu yapılar içerisinde, kullanımına dayalı olarak "ki'li birleşik cümle" içerisinde de değerlendirilen işletimin, cümlede durum, koşul, sebep yönünden yüklemi tümleyen bir zarf tümleci oluşturarak öbeğe, cümle içerisinde bağlanan bir işlev üstlendirdiğini düşünmekteyiz.

"eyle korkar 'adü kılıcından/ki tamar kanı her kıl ucundan (030/047-48)", "Eyle yidi gök ekini terle / ki gören dir zihî kara tarla (137/193-194)".

III.I.I.III. Ünlem Edatı Öbekleri:

Öbek oluşturdukları adla ünlem anlamını bütünleyerek cümle içerisinde yüklem oluşum bağlamını vermeleri yönüyle zarf tümleci görevinde kullanılmışlardır. Eser içerisindeki kullanım sayısı ikidir.

“ Yarmaru inleyü didi *iy pir ħar-ı rübâh bigi pür-tevzîr* (157/221-222)”,
“*dâd iy pād-şâh-ı âdil dâd* (172/242)”.

III.I.II. Tamlamalar:

Anlamca birbirini tamamlayarak farklı bir anlamsal birimin göstereni-
ni oluşturan tamlamalar, kullanılan sözcüklerin alt türüne dayalı olarak ad
ve sıfat tamlamaları başlığı altında değerlendirilmiştir. Tamlamalar, Harnâ-
me’de 220 kez kullanılmıştır.

III.I.II.I. Sıfat Tamlamaları:

Tamlamanın unsurlarından birinin sıfat (tamlayan) olduğu tamlama
türüdür. İsmi niteleyen ya da belirten sıfatlar tek sözcükten oluşabildikleri
gibi sözcük öbeğinden de oluşabilmektedir. Harnâme’de kullanılarak, cümle
içerisinde özne, nesne, zarf tümleci ve yüklem görevlerinde bulunabilen
sıfat tamlamaları, sıfat unsurun oluşum biçimine dayalı olarak incelenmiş-
tir. Eserde, sıfat tamlamaları 77 kez kullanılmıştır.

III.I.II.I.I. Sözcükten Oluşan Sıfatlar:

Tamlamanın sıfat özelliği taşıyan tamlayan unsurunun tek sözcükten
oluştugu sıfat tamlamalarıdır. Şiir dilinin kendine has dizimsel özelliklerine
dayalı olarak, öbek oluşturdıkları ismin ardında da kullanılmışlardır. Sıfat
tamlamalarının 71’inin tamlayanı, sözcükten oluşmuştur.

“*kamu fânî vü bâķi ol ħaydür* (007/010)”, “*Günde bir memleket mezîd*
olsun (034/054)”, “*yük elinden katı şikeste vü zâr* (052/078)”, “*var idi bir*
eşek firâsetlü (086/123)”, “*her birisi semîz ü kuvvetlü* (106/149)”, “*ki öküzi*
yaradıcak ħallâķ / sebeb-i rızķ kıldı ol Rezzâķ (116/165-166)”, “*Arpa gördi*
göğermiş aç eşek (134/189).

III.I.II.I.II. Sözcük Öbeğinden Oluşan Sıfatlar:

Bu başlık altında değerlendirilen sıfat tamlamalarının tamlayan kısmı-
nı oluşturan sıfatlar, sözcük öbeği özelliği taşımaktadır. Belirtilen özellikteki
sıfatlar; eksiz tamlamalarla, aldığı ek ile sıfat işlevi kazanmış tamlamalarla,
bağlama edatları aracılığıyla bağlama öbeği özelliği kazanmış sıfatlarla ve
bağlama dayalı olarak sıfat işlevi kazanmış ikilemelerle kurulmuş sözcük
öbekleridir. Eserde altı kez kullanılmışlardır.

“*kiminüñ ħalka ħalka yay bigi* (072/104)”, “*döndi yüz derd ile za’if*
eşek / zâr ü dil-ħaste vü nahîf eşek (125/ 177-178)”, “*benem ol ħam*
yükindeki ħar-ı leng / ħussalar balçığında vâlih ü deng (161/225-226)”.

III.I.II.II. Ad Tamlamaları:

Tamlamanın iki unsurunun da addan oluştuğu sözcük öbekleridir. 143
kez kullanılan ad tamlamaları, dört başlıkta değerlendirilmiştir.

III.I.II.I.I. Belirtili Ad Tamlamaları:

Tamlayanı ilgi, tamlananı iyelik ekini almış adlardan oluşmuş sözcük öbekleridir. Harnâme'deki geçiş değeri 14'tür. Eserde tespit edilen belirtili ad tamlamaları, cümle içerisinde özne, nesne, zarf tümleci ve yüklem görevlerinde kullanılmıştır.

"*kadrinüñ bedri şadr-ı devlette / güneşe zerre diye rif'atte (024/039-040)*", "*âyet-i münzel oldu şânında / fetî ü nuşret anuñ zamânında (029/045-046)*", "*goncanuñ kişesi tolu zerdür (040/061)*", "*fıkr olurken bu hâletüñ şıfatı / geldi bu kışşanuñ münâsebeti (050/075-76)*".

III.I.II.II.II. Belirtisiz Ad Tamlamaları:

Tamlayanı eksiz, tamlananı iyelikli addan oluşan sözcük öbeği türüdür. Eserde 26 kez kullanılmıştır. Tamlamaların ardından gelen ekler ve edatlar aracılığıyla, bu sözcük öbeği, cümle içerisinde zarf tümleci görevinde kullanılmıştır.

"*eyle korçar 'adü kılıcımdan / ki tamar kanı her kıl ucundan (030/047-048)*", "*bahtı zengi yüzi tek ağarmaz (046/071)*", "*yok mıdır gökde bizüm ıldızımız / k'olmadı yir yüzinde boynuzumuz (110/153-154)*", "*buldı cân derdine 'ilâç eşek (135/190)*".

III.I.II.II.III. Eksiltili Ad Tamlamaları:

Ekle oluşturulan sözcük öbeği türüdür. Yüzey yapıda, sadece iyelikli tamlanandan oluşan ad tamlaması bulunmaktadır. Türkçe kurallara dayalı olarak en sık işlenen bu ad tamlaması türünün eserdeki kullanım sayısı 51'dir. Eksiltili ad tamlamaları, Harnâme'de kullanılan cümleler içerisinde özne, nesne ve zarf tümleci görevlerinde kullanılmıştır.

"*toludur 'arş ü ferş nürından (012/019)*", "*devlet oldıysa halka fâhr-i güzün / fâhr idnür adımı devlet ü dîn (023/037-38)*", "*ömri yir turduğunca kâim ola (035/055)*", "*et ü yağ toldı iç ü taşlarına (121/172)*", "*tarlasını göricek âh itdi (147/210)*".

III.I.II.II.IV. Arapça ve Farsça Kurallarla Yapılmış Tamlamalar:

Tamlama özelliğine sahip olmakla birlikte, dönemin dil kullanım özelliğine bağlı olarak Arapça ve Farsça terkip kurallarıyla oluşturulmuş sözcük öbekleridir. Yabancı kökenli olmaları gerekçesiyle ad olarak değerlendirilmiş olup, Harnâme'de 52 kez kullanılmışlardır.

"*mübdî-i kâ'inât ü fâ'iz-i cüd / ki vücūdından oldu her mevcüd (005/005-006)*", "*ehl-i küfr aılmaz gururından (013/020)*", "*nażar-ı âftâb-ı gîti-tâb / eyle olur çün ide fethü'l-bâb (018/027-028)*", "*tâc- devlet konıldı başlarına (120/171)*", "*çıkarur har çün enkerü'l-âsvât / ekin ıssısına 'arż olur 'arasât (145/207-208)*".

III.I.III. Tekrar Öbekleri:

Anlamı güçlendirmek amacıyla aynı türde sözcüklerin tekrar edilmesiyle oluşarak, anlamsal ve biçimsel bütünlüğü karşılayan sözcük öbeği türüdür. Harnâme’de üç kez kullanılan tekrar öbekleri aşağıda belirtilen iki alt başlık altında değerlendirilmiştir.

III.I.III.I. Aynı Sözcüğün Yinelenmesiyle Oluşan Tekrar Öbeği:

Eserde bir örneği bulunan bu tekrar öbeği türü, aynı adın eksiz yinelenmesiyle oluşmuş ve cümle içerisinde zarf tümleci görevini üstlenmiştir.

“toğranur idi *arpa arpa* teni / gözi görünce bir avuç şamanı (061/089-090)”.

III.I.III.II. Yakın Anlamlı Sözcüklerin Yinelenmesiyle Oluşan Tekrar Öbekleri:

Harnâme’de, iki örneği bulunan bu tekrar öbeği türü, yakın anlamlı sözcüklerin yinelenmesiyle anlamca bir bütünlük oluşturmuş ve cümle içerisinde zarf tümleci görevini üstlenmiştir.

“ki birüz bunlaruñla hilkatde / *elde ayağda* şekl ü şüretde (080/115-116)”, “*yarmaru inleyü* didi / har-ı rübâh bigi pür-tezvîr (157/221-222)”.

III.I.IV. Fiilimsi Öbekleri:

Kendisine bağlı öğeleri barındıran fiilin isimleşmesi, sıfatlaşması, zarflaşması yoluyla cümle içerisindeki birime dönüşmüş sözcük öbeği türüdür. Harnâme’de 66 kez kullanılan fiilimsi/cümlecik öbekleri aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilmiştir.

III.I.IV.I. Ad-Fiil Öbekleri:

Kendisine bağlı öğeleri aldığı ek aracılığıyla adlaştıran cümle içerisinde görev alan fiilimsi öbeği türüdür. Eserde dört kez kullanılan ad-fiil öbekleri, üzerlerine gelen eke ya da edata bağlı olarak, cümle içerisinde zarf tümleci görevini üstlenmişlerdir.

“başladı *ıglayup çağırmağa* / *añup ağır yükün ağırmağa* (139/197-198)”, “*nice düzmek* ki bozdı âhengi / perdesin açdı ol cihân nengi (144/205-206).

III.I.IV.II. Sıfat-Fiil Öbekleri:

Kendisine bağlı öğelerle birlikte, üzerine aldığı sıfat-fiil eki aracılığıyla sıfatlaşarak cümle içerisinde nesne ve yapıya eklenen edatlar aracılığıyla da zarf tümleci görevlerini üstlenmiş sözcük öbekleridir. Sıfat fiil öbeklerinin Harnâme’deki kullanım sayısı 27’dir.

“gördi otlakda yürür öküzler / odu gözler ü gerlü gögüzler (069/099-100)”, “eyle yidi gök ekini terle / ki gören dir zihî kıara tarla (137/193-194), “çıkarur ħar çün enker-ül-aşvât / ekin ıssısına ‘arz olur ‘araşât (145/207-208)”.

III.IV.III. Zarf-Fiil Öbekleri:

Kendisine bağlı ögeleri, aldığı zarf-fiil eki ile zarflaştırarak cümle içerisinde zarf tümleci görevi alan bu fiilimsi öbeği, aynı zamanda, 35 geçiş sayısıyla Harnâme’de en sık kullanılan fiilimsi türüdür.

“toldurup yir ü gögi ‘ibretten / enbiyâ viribdi kıudretten (008/011-012)”, “bulduğınca cihân şebât ü devâm / aña vü âline şalât ü selâm (015/023-024), “bahtı gök döndüğince dâim ola (036/056)”, “fıkr olurken bu ħâletüñ şıfatı / geldi bu kışsanuñ münâsebeti (050/075-76), “arķasından alınsa pâlânı / şanki it artuğıydı kıalanı (064/093-094)”, “çok geçürmiş zamaneden çağlar / yükler altında sızırup yağlar (088/125-126), “pes idüp cüş içinde eşvâkı / râst düzdî nevâ-yı uşşâkı (141/201-202)”.

III.IV. Unvan Öbekleri:

Unvan isminin, sonrasında kullanıldığı kişi ismiyle birlikte işletilmesi sonucu kalıplaşmış olan sözcük öbeği türüdür. Eser içerisinde iki kez kullanılmıştır.

“ya’ni ol ħusrev-i Sikender-der / şâh-ı âdil-dil ü mużaffer-fer / maķşad-ı dil murâd-ı cân-ı cihân / şeh-i Sultan Murat Ħân-ı zamân “(019/029-032)”, “Nüh Peygamberüñ gemisine ol / virmiş İblîşe kıuyruğıyla yol (089/127-128)”.

III.IV.I. Kısaltma Öbeği:

İyelik ya da durum eki almış bir adla kendisinden sonra gelen sıfatın anlamca kalıplaşması sonucu oluşan kısaltma öbeğinin, Harnâme’de iyelikli kullanımı bulunmamaktadır.

III.IV.II. Ayrılma Öbeği:

Ayrılma durum ekini almış adın kendisinden sonra gelen sıfatla anlamca kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Eser içerisinde bir kez kullanılmıştır.

“AĦmed’i kııldı kıamudan muĦtâr / efđal-ür-rüsl ü ekrem-ül-ebrâr / şe-ref-i enbiyâ vü ħayr-i enâm / güher-i aşfiyâ vü tâc-ı kirâm (011/015-016-017-018)”.

III.IV.III. Birleşik Fiil Öbekleri:

İsim ve (yardımcı) fiil unsurunun birleşerek oluşturdukları yeni fiil aracılığıyla, tek kavramı karşıladıkları sözcük öbeği türüdür. Harnâme’de 69 kez kullanılan birleşik fiil öbekleri, cümle içerisinde yüklem görevini

üstlendiği gibi, cümlecik yapıları içerisinde nesne ve zarf tümleci görevlerini de üstlenmiştir.

“anda ol *kıldı* ‘izz ile *m’irâc* / *oldı* na’leyni fark-ı ‘âleme *tâc* (014/021-022), “günde bir memleket *mezîd olsun* (034/054)”, “birgün ıssı *ider hîmâyet* aña (065/095)”, “har-ı miskîn *ider iken seyrân* / *kıldı* görüp sığırları *hâyran* (074/107-108)”, “*acebe kalur* u *tefekür ider* (078/113)”, “didi bu müşkilümi *itmez hâl* / meger ol bir falân har-i a’kâl (085/121-122)”, “hoş nefesdür diyü vü ehl ü faşîh / *hürmet eyler imiş hîmâr-ı Mesîh* (091/131-132)”, “çün bular *oldı* ol ‘azîze *sebeb* / virdi ol ‘izzeti bulara Çalab (119/169-170)”.

III.II. Cümleler:

Harnâme’de kullanılan 178 cümle, kendisini oluşturan öğelerine, yüklemnin yerine, türüne, anlamına ve nihayetinde cümle yapısına göre incelenmiştir.

III.II.I. Cümlenin Öğeleri:

Belirlenen cümleler yüklem, özne, nesne ve zarf tümleci olmak üzere dört öğeden oluşmaktadır. Yer, zaman, durum benzeri anlamlara sahip tümleçlerin tamamı, yüklem oluşum bağlamını tanımlamalarına dayalı olarak zarf tümleci başlığı altında değerlendirilmiştir.

III.II.I.I. Yüklem:

Hüküm bildirmesi yönüyle cümlenin temel ögesi addedilen yüklemler sözcük ve sözcük öbeğinden oluşabilmektedirler. Eserde 178 yüklem kullanılmıştır.

III.II.I.I.I. Sözcükten Oluşan Yüklem:

Cümledeki ana hükmün, yüzey yapıdaki tek sözcükle karşılandığı yüklemeldir. Bu gruptaki sözcükler isim ya da fiil kökenli olabilmektedir. Harnâme’de kullanılan yüklemelerin 109 tanesi sözcükten oluşmaktadır.

“gine ‘âlem cemâli *hurremdür* (016/025), “nür *umar âftâb râyından* (025/041)”, “yükler altında çana *batdı* deri (057/084)”, “otlayurağ biraz *yüridi* öte (068/098)”, “bizim ulu işimiz *odundur* (122/173)”, “bâtil isteyü *hâğdan ayrıldum* (158/223)”, “göklere *irdi* nâle vü feryâd (171/241)”.

III.II.I.I.II. Sözcük Öbeğinden Oluşan Yüklem:

Cümledeki ana hüküm, yüzey yapıdaki sözcük öbeğinden oluşan yüklemle ifade edilmektedir. Bu gruptaki sözcük öbekleri, tamlamaların yanı sıra birleşik filler ve edat öbeklerinden de olabilmektedir. Sözcük öbeğinden oluşan yüklemelerin sayısı 69’dur.

“kamu fânî vü bâkî ol *haydür* (007/010)”, “oldı Ye’cüc-i fitneden *âzâd* (027/43)”, “ğoncauñ kişesi *tolu zerdür* (041/062)”, “siñegüñ seyri *gözi yağında* (063/092)”, “boynuzı ba’zısınıñ *ay bigi* (071/103)”, “kendü ahvâli-ni *taşavvur ider* (079/114)”, “ağaç elinde ‘*azm-i rāh itdi* (146/209)”, ister iken hâlelden *rūzî / varın itdüm harâmiler rūzî* (164/231-232)”.
III.II.II. Özne:

Cümlede bildirilen hükmü gerçekleştiren faildir. Cümle içerisinde sözcük ve sözcük öbeğinden oluşan özneler, eserde 77 kez kullanılmıştır.

III.II.II.I. Sözcükten Oluşan Özneler:

Cümlelerin öznesi yüzey yapıda tek sözcükten oluşan adla karşılanmıştır. Sözcükten oluşan öznelerin sayısı 26’dır.

“*nergis* urındı tãc-ı zerrini (038/059)”, “eydür idi *gören* bu şüretlü / tañ degül mi yürür süñük çatlu (058/085-086)”, “*karğalar* dirnegi kulağında (062/091)”, “*kurd* korçar idi kulağından (092/133)”, “*sen* eşeksin ne şek hâkîm-i ecel (102/145)”, “buldı cân derdine ‘*ilâç eşek* (135/190)”, “kaçar *eşek* acuyurak cânı / dökilüp yaşı yirine çanı (153 / 217-218).

III.II.II.II. Sözcük Öbeğinden Oluşan Özneler:

Cümlelerin öznesi, yüzey yapıda birden çok sözcüğün kalıplaşmasıyla oluşan sözcük öbeği tarafından karşılanmıştır. Özneyi oluşturan sözcük öbekleri edat öbeğinden, tamlamadan ve fiilimsi öbeğinden oluşabilmektedir. Harnâme’de kullanılan öznelerin 51’i sözcük öbeğinden oluşmaktadır.

“nür umar *âftâb* râyından (025/041)”, “*bir eşek* var idi ža’if ü nizâr (051/077)”, “*her birisi* semiz ü kuvvetlü (106/149)”, “böyle virdi cevâb *pir eşek* (114/161)”, “*od uran* içümüze o dündür (123/174)”, “varayın *ben de* buğday işleyeyin (127/181)”.
III.II.II.III. Nesne:

Yüklem belirttiği hükümden, yargıdan etkilenen nesne, cümle içerisinde sözcükten ve sözcük öbeğinden oluşabilmektedir. Nesnelerin eserdeki geçiş sayısı 92’dir.

III.II.II.III.I. Sözcükten Oluşan Nesnelere:

Cümlede tek adla karşılanan nesnelerin eserdeki kullanım sayısı 31’dir.

“toldurup yir ü gögi ‘ibretten / *enbiyâ* viribdi kudretten (008/011-012)”, “halk için *tıgı* sed çeker pülâd (028/044)”, “râhat umduçça gördi *zahmetler* (048/073)”, “bugün otlakda gördüm *öküzler* (104/147)”, “*arpa* gördi gögermiş aç eşek (134/189)”, “bıçağın çekdi çodı *ayruğımı*(151/215)”.
III.II.II.III.II. Nesnelere:

III.II.I.III.II. Sözcük Öbeğinden Oluşan Nesnelere:

Cümle içerisinde, edat öbeği, tamlama ve fiilimsi öbeğinden oluşan nesnelere dir. Harnâme'de 61 kez kullanılmıştır.

"*Din ü devlet esâsi muhkemdür* (017/026), "*geydi süsen libâçe-i çini* (039/060)", "*gördi otlağda yürür öküzler odlu gözler ü gerlü gögüzler* (069/099-100), "*kendü ahvâlini taşavvur ider* (079/114)", "*bunlaruñ boynuzın kim ay itdi* (084/120)", "*didi bu müşkilümi itmez hal meger ol bir falânhar-i a'kal* (085/121-122)", "*bulayın buğday ile 'izzetler* (130/184)".

III.II.I.IV. Zarf Tümleci:

Cümlede, yüklem bağlamını (yer, zaman, koşul, durum vs.) bildiren ögedir ve eserdeki toplam kullanım sayısı 181'dir.

III.II.I.IV.I. Sözcükten Oluşan Zarf Tümleçleri:

Cümle içerisinde tek sözcükle karşılanan zarf tümleçlerinin kullanım sayısı 53'tür.

"*gine 'âlem cemâli hurremdür* (016/025)", "*günde bir memleket mezîd olsun* (034/054)", "*işi başmağlayın başa varmaz* (047/072)", "*nesebüdür meşel hatıblere* (100/143)", "*hoş ser-âgâz ider muhayyerde* (143/204)", "*göklere irdi nâle vü feryâd* (171/241)".

III.II.I.IV.II. Sözcük Öbeğinden Oluşan Zarf Tümleçleri:

Harnâme'de sözcük öbeği düzeyinde kullanılan 128 zarf tümleci; edat öbeği, tamlama ve fiilimsi öbeğinden oluşmaktadır.

"*toldurup yir ü gögi 'ibretten / enbiyâ viribdi kudretten* (008/011-012)", "*devlet oldıysa halka fahr-i güzün / fahr idinür adını devlet ü din* (023/037-038)", "*halk için tığı sed çeker pülâd* (028/044)", "*yükler altında kana batdı deri* (057/084)", "*yorılır arkasına kónsa siñek* (060/088)", "*degme kerret ki şevk ile kavrar / toprağın bile götürür harvâr* (136/191-192)".

III.II.II. Cümle Türleri:

Cümleler temel öge durumundaki yüklem yerine, türüne ve anlamına dayalı olarak incelenmiştir. Ayrıca Harnâme'deki cümleler, kendi biçimsel sınırları içerisinde bir ya da birden fazla yargıyı barındırmasına dayalı olarak da incelenmiştir.

III.II.I.I. Yüklem Yerine Göre Cümleler:

Cümle içi dizilimde yüklem bulunduğu yer, cümlenin kurallı ya da kuralsız (devrik) olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Eserde kullanılan cümlelerin altısı, sadece yüklemden oluştuğu için bu değerlendirmenin dışında tutulmuştur.

III.II.II.I. Yüklemler Sonda Olan (Kurallı) Cümleler:

Yüklemin sonda kullanılması dolayısıyla kurallı addedilen cümlelerdir. Harnâme'deki kullanım sayısı 64'tür.

"dîñ ü devlet esâsı *muĥkemdür* (017/026)", "boynuzı ba'zısınıñ *ay bigi* (071/103)", "bunlaruñ başlarına *tâc neden* (081/117)", "bunlaruñ boynuzın kim *ay itdi* (084/120)", "od uran içümüze *o dündür* (123/174)", "tarlasını göricek *âh itdi* (147/210)".

III.II.II.II. Yüklemler Sonda Olmayan (Kuralsız) Cümleler:

Yüklemin sonda kullanılmaması dolayısıyla kuralsız (devrik) addedilen cümlelerdir. Ederdeki geçiş sayısı 108'dir. Bu cümle türünün sık kullanımı, şiir dilinin genel özelliği bağlamında değerlendirilebilir.

"*bildüreler* nedür şalâh ü fesâd (010/14)", "ol 'atâdan ki kıldı aña *Ĥaĥ / çâşñîdür* bu saltanat mutlak (031/049-050)", "otlayuraĥ biraz *yüridi* öte (068/098)", "*var idi* bir eşek firâsetlü (086/123)", "çün bular oldı ol 'azîze sebeb / *viridi* ol 'izzeti bulara Çalab (119/169-170).

III.II.II.III. Yüklemin Türüne Göre Cümleler:

Harnâme'de kullanılan 178 yüklem, türüne göre incelenmiştir.

III.II.II.III.I. Yüklemler Ad Olan Cümleler:

Yükleminin türü ad olan cümlelerin kullanım sayısı 48'dir.

"bizde bu faĥr u iĥtiyâc *neden* (082/118)", "*âkil ü şeyh ü ehl ü fâzılsın* (096/138)", "her birisi *semiz ü kuvvetlü* (106/149)", "bize *çokdur* ĥaĥîĥî buyruĥda / nice boynuz ĥulaĥ u ĥuyruĥ da (124/175-176)",

III.II.II.III.II. Yüklemler Fiil Olan Cümleler:

Yükleminin türü fiil olan cümlelerin kullanım sayısı 130'dur.

"ehl-i küfr *añlamaz* ĥurûrından (013/020)", "meclis-i 'ayşine *ola bâĥî / mihr* ile meh nedîm ile *sâĥî* (032/051-052)", "arslan *ürker idi* çomaĥından (093/134)", "*kaĥar* eşek acıyuraĥ cânı / *dökilüp* yaşı yirine *ĥanı* (153/217-218)".

III.II.II.III.III. Yüklemler Anlamına Göre Cümleler:

Eserdeki cümlelerde kullanılan yüklem olumluĥu ve soruluĥu bağlamında incelenmiştir.

III.II.II.III.IV. Yüklemler Olumlu Anlam Taşıyan Cümleler:

Soru kalıbının işletilmediĥi olumlu anlam içeren, isim ya da fiilden oluşmuş yüklem barındıran cümlelerdir. Eserdeki kullanım sayısı 163'tür.

“gine ‘âlem cemâli *hurremdür* (016/025)”, “meclis-i ‘ayşine ola bâkî / mihr ile meh nedîm ile sâkî (032/051-052)”, “tâc-ı devlet *konıldı* başlarına (120/171)”, “ağaç elinde ‘*azm-i râh itdi* (146/209)”.

III.II.III.II. Yükleme Olumsuz Anlam Taşıyan Cümleler:

Soru kalıbının işletilmediği olumsuz anlam içeren, isim ya da fiilden oluşmuş yükleme barındıran cümlelerdir. Harnâme’de 12 kez kullanılmıştır.

“yük elinden *katı şikeste vü zâr* (052/078)”, “ol kadar çeker idi yükler ağır / ki teninde tü *komamışdı* yağır (055/081-082)”, “kurd *korçar idi* kulağından (092/133)”, “ger inâyetden istesen tevfir / *kılma* devlet du’asını *taksîr* (175/245-246)”.

III.II.III.III. Yükleme Soru Anlamı Taşıyan Cümleler:

Soru ifadesini barındıran olumlu ya da olumsuz anlam odaklı yüklemelerin kullanıldığı cümlelerdir. İsim ya da fiil türündeki yüklem soru kalıbıyla kullanıldığı bu cümle biçiminin Harnâme’deki üç kullanımında, bilgi alma amacından ziyade kabullenememeye dayalı serzeniş anlamı bulunmaktadır.

“bunlaruñ başlarına tâc *neden* (081/117)”, “niçün oldı bulara *erzâni*(108/151)”.

III.II.III.IV. Yapısına Göre Cümleler:

Harnâme’de kullanılmış cümleler, bildirdiği yargı, barındırdığı yüklem sayısına dayalı olarak basit ve birleşik olmak üzere iki türde incelenmiştir.

III.II.III.IV.I. Basit Cümleler:

Tek yargı barındıran cümlelerdir. Harnâme’de 110 kez kullanılmıştır.

“ehl-i küfr *añlamaz* ğurûrından (013/020)”, “bahtı zengi yüzi tek ağarmaz (046/071)”, “bir eşek *var idi* za’if ü nizâr (051/ 077)”, “bugün otlağda *gördüm* öküzler (104/147)”, “böyle *viridi cevâb* pîr eşek (114/161)”, “*buldı* cân derdine ‘ilâç eşek (135/190)”.

III.II.III.IV.II. Birleşik Cümleler:

Bünyesinde birden fazla yargıyı barındıran cümlelerdir. Eserde 68 kez kullanılmıştır.

“bildüreler nedür *şalâh u fesâd* (010/014)”, “‘âlem-i cân ü cân-ı ‘âlemdür (021/034)”, “kâdemi yir yüzini ideli pāk / fark-ı eflâki tozca görmez hāk (022/035-036)”, “bögrişüp çün virürler âvâze / yanķılanurdı tağ ü dervâze (073/105-106)”, “ol ulu katına bu miskîn har / vardı yüz sürdi didi iy server (094/135-136)”, “yok midur gökde bizüm ılduzumuz / k’olmadı yir yüzinde boynuzumuz (110/153-154)”.

IV. Değerlendirme ve Sonuç:

Harnâme'de kullanılan 476 sözcük öbeğinin %46,21'i tamlamalardan, %24,15'i edat öbeğinden, %14,48'i birleşik fiil öbeğinden, %13,9'u fiilimsi öbeğinden, %0,63'ü tekrar öbeğinden, %0,42'si unvan öbeğinden ve %0,21'i de kısaltma öbeğinden oluşmuştur. Şairin sözcük öbekleri içerisinde öncelikle ve özellikle tamlamaları kullandığını, böylelikle adların ilişki içerisinde oldukları anlamsal bağlamını öne çıkardığını belirtebiliriz.

Şeyhî, cümle içerisinde yüklem oluşum bağlamını öne çıkarırken özneyi daha az vurgulamıştır. Toplam geçiş sayısı 528 olan ögelerin %34,29'unu zarf tümleci, %33,71'ini yüklem, %17,42'sini nesne ve %14,58'ini özne oluşturmuştur.

Şiir dilinin genel özelliğine dayalı olarak Harnâme'de kullanılan cümlelerin diziminin %62,79'u kuralsız, %37,21'i ise kurallıdır. Bu cümlelerin %61,79'u basit iken %38,21'i de birleşik cümleden oluşmaktadır. Bu durumu, Şeyhî'nin yalın anlatım tercihinin göstereni özelliğiyle değerlendirebiliriz. Eserde kullanılan cümlelerin yüklemine %91,58'inin olumlu, %6,74'ünün olumsuz, %1,68'inin ise soru anlamı taşımaktadır. Bu oranlardan hareketle şairin eserini yazış amacına, büyük oranda olumlulanan cümlelerle ulaşmayı benimsediğini belirtebiliriz ki bu kullanım satirik anlatımın genel özellikleriyle de örtüşmekte ve bir anlamda satirik kurgunun güçlülüğünü somutlamaktadır. Yüklemine %73,03'ünün fiilden, %26,97'sinin ise addan oluştuğu Harnâme'de tanımlayıcı addan ziyade hareketin, eylemin hakim olduğu belirtilebilir.

178 cümleden oluşan Harnâme'de 59 farklı cümle içi öge dizilimi kullanılmıştır. Cümle sayısının eserin hacmine dayalı olarak az olmasına karşın, cümledeki öge diziliminin çeşitliliği Şeyhî'nin dil ustalığının belirtisi olarak değerlendirilebilir. Bir öğeden (yüklem) oluşan cümlelerin sayısı altıdır. İki ögenin dizimiyle oluşan altı farklı cümlelerin toplam geçiş sayısı 56 iken, üç öğeden oluşan ve 19 farklı dizime sahip cümlelerin toplam geçiş sayısı 68, dört öğeden oluşan ve 26 ayrı dizimi barındıran cümlelerin geçiş sayısı 40, beş öğeden oluşarak altı farklı dizime sahip cümlelerin işletim değeri yedidir. Altı öğeden oluşan cümle ise (zarf tümleci→/özne/→ zarf tümleci→zarf tümleci→yüklem←nesne) Harnâme'de bir kez kullanılmıştır. Cümle içerisindeki öge dizimi çeşitliliğiyle eserini tek düzelikten kurtaran şair, aynı zamanda eş dizime sahip yapıları daha çok ardışık cümlelerde kullanarak dizimsel paralelizmi bir ahenk unsuru olarak kullanmıştır. "*Dilin gereksiz tekrarı sevmeyişi, anlatıma etkili ve sanatsal görüntü verme çabalarıyla gerçekleştirilen sentaktik paralelizm, edebiyatta edebî yöntem olarak kabul görmüştür. Diğer yandan sentaktik paralelizm, Türkçe'ye ahenk katmakta, dilin müzikalitesini yükseltmektedir* (Üstünova 2002: 73)."

KAYNAKLAR

KARPUZ H. Ömer, (1999), "Türkiye Türkçesinin Sözdizimiyle İlgili Çalışmaların Dil Bilimi Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi ve Bazı Teklifler", *3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*. s. 625-639, Ankara.

KÖPRÜLÜ M. Fuad, (1917), "Harnâme", İstanbul: *Yeni Mecmua*, Sayı:13, s. 253-256.

ÖZKAN Mustafa, SEVİNÇLİ Veysi, (2011), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınevi.

TİMURTAŞ Faruk Kadri, (1981), *Şeyhî'nin Harnâme'si*, İkinci Baskı, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

TİMURTAŞ Faruk Kadri, (1997), *Makaleler (Dil ve Edebiyat Yazıları)*, Hazırlayan: Mustafa ÖZKAN. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TOK Turgut, (2001), "N. Fazıl'ın Şiirlerinin Sözdizimsel Yapısını Oluşturan Unsurların Kullanım Sıklığı ve Dağılımları", *1. Ulusal Dil Yazın Deyişbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Denizli: Gültürk Ofset, s. 37-49.

ÜSTÜNOVA Kerime, (2002), *Dil Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.